

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Brno 2005

Valdemar Kropáček

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
Institut mezioborových studií Brno

Osoby závislé a mentálně retardované,
jejich problémy ve vězeňských zařízeních

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
PhDr. Antonín Olejníček

Vypracoval:
Valdemar Kropáček

Brno 2005

OBSAH

Úvod	1
1. Vězeňská služba České republiky	3
1.1. Charakteristika současného vězeňství	3
1.2. Principy vězeňství v České republice	5
1.3. Možné důsledky pobytu ve věznici	7
2. Závislosti u osob ve výkonu trestu odnětí svobody	9
2.1. Alkoholová a drogová scéna ve věznicích	10
2.2. Způsoby průniku drog do věznic	11
2.3. Gambling	13
2.4. Prevence závislostí	13
3. Mentálně retardované osoby ve výkonu trestu odnětí svobody	15
3.1. Vymezení stupně postižení	17
3.2. Příčiny mentální retardace	18
3.3. Trestná činnost mentálně retardovaných	20
4. Věznice Vinařice	22
4.1. Poruchy chování vězněných osob	23
4.2. Vliv závislosti a mentální retardace na páčání kázeňských přestupků	25
4.3. Specializovaná oddělení	26
4.4. Opatření prováděná Vězeňskou službou ČR	28
Závěr	31
Resumé	32
Anotace	35
Klíčová slova	36
Literatura a prameny	37
Odkazový a poznámkový aparát	39
Přílohy	41

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Osoby závislé a mentálně retardované, jejich problémy ve vězeňských zařízeních“ zpracoval samostatně a použil jsem literaturu uvedenou v seznamu literatury, který je v práci uveden.

.....
Valdemar Kropáček

Poděkování

Děkuji panu PhDr. Antonínu Olejníčkovi za velmi užitečnou metodickou pomoc, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěl poděkovat své ženě Vendule a dceři Terezce za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytly při zpracování mé bakalářské práce, a kterých si nesmírně vážím.

Praha, 31. ledna 2005

Valdemar Kropáček

Úvod

Téma bakalářské práce „Osoby závislé a mentálně retardované, jejich problémy ve vězeňských zařízeních“, jsem si zvolil z důvodu značného nárůstu celé škály závislostí mezi odsouzenými v našich věznicích. Zároveň problematika mentálně retardovaných osob patří v současné době k velmi diskutovaným oblastem Českého vězeňství.

Ať už hovoříme o osobách závislých či mentálně retardovaných, nabízí se zde v souvislosti s jejich pobytem ve věznicích celá řada otázek, které by se měli zaměřit a hlavně přiblížit podmínky jejich života ve výkonu trestu odnětí svobody, ale i zmapovat poruchy chování vedoucí k páchání kázeňských přestupků ve vězeňských zařízeních.

Tato práce si klade za cíl poodkrýt pomyslné tajemno života v jedné středočeské věznici. Přiblížit prostředí, ve kterém musí odsouzení a zaměstnanci koexistovat. Připomenout jak je pro zaměstnance věznice důležité mít znalost prostředí výkonu trestu odnětí svobody. Zdůraznit jaká úskalí sebou přináší práce s mentálně retardovanými a závislými vězni, a jakým způsobem může jejich postižení ovlivnit poruchy chování. Pozastavit se u možných následcích pobytu ve vězení. A především určit bezpečnostní rizika a opatření k jejich minimalizaci zajišťovaná Vězeňskou službou ČR.

Věznice, jako instituce není obvykle ve středu zájmu většiny veřejnosti. Politici, média a veřejnost začíná věnovat pozornost věznicím pouze v případě, že je něco špatně, například když nastane hromadný útěk vězňů, anebo při velkém maléru, jakým je vzpoura vězňů. Zájem veřejnosti o problematiku vězněných osob je také výrazně vyšší, když se zvažuje propuštění většího množství vězňů (amnestie).

Bez ohledu na (obvykle) chybějící zájem veřejnosti prošly v posledních dvaceti letech vězeňské systémy mnoha států velkými změnami. Například mezi roky 1980 až 2000 museli pracovníci věznic v USA zvládnout nárůst z půl milionu na téměř dva miliony uvězněných. V zemích bývalého Sovětského svazu se infrastruktura, která zajišťovala chod pracovních táborů, zcela zhroutila. Vězeňští pracovníci v Rusku se musejí potýkat se zdánlivě nemožným úkolem : jak zacházet s milionem vězňů v podmínkách tak drastického snížení prostředků, že stačí stěžít na platy personálu, nebo na jídlo pro vězně.

Tento vzrůstající tlak na vězeňské systémy a problémy, s nimiž se musí potýkat je od roku 1990 patrný i v České republice. Naše země prošla a stále prochází řadou změn, nejen

politickou a ekonomickou transformací, ale dochází i ke změnám ve struktuře společnosti a myšlení lidí. Tak, jako jiné oblasti života mají souvislost s úrovní společnosti troufám si říci, že vězeňství a život ve vězení úroveň společnosti přímo odráží. Dá se tedy konstatovat, že všeobecně neutěšená ekonomická situace v naší zemi je dobře rozpoznatelná i v našich věznicích. Nejen, že sem vstoupil fenomén nezaměstnanosti a tím Vězeňské službě ČR přivodil minimálně dva velké problémy: čím vyplnit čas vězňů při pobytu ve vězení, a čím vězeň uhradí náklady spojené s výkonem trestu odnětí svobody. Je tu však další problém, kvalita personálu. Je naprosto jasné, že kvalifikovaný personál očekává odpovídající finanční ohodnocení. Není divu, když jsou dnes věznice plné narušených jedinců (recidivistů), kteří jsou závislí na drogách, popřípadě přišli z prostředí organizovaného zločinu, nejlépe ze zemí bývalého Sovětského svazu. V současné době adekvátní finanční ohodnocení však nemá, tudíž není dostatečně motivován ke své práci. Domnívám se, že právě uvedené problémy na straně vězňů, ale i personálu byly v posledních letech příčinou poměrně značných problémů kolem vězeňství.

Problematika chování vězňů v našich věznicích je velice zajímavé téma. Ne každý se dokáže po rozsudku soudu adaptovat na vězeňské prostředí, zvláště, když je nucen sdílet jej s jinými. Velmi často zde dochází ke konfliktům, které mají své fyzické i psychické následky pro všechny zúčastněné. Příčinou je převážně jen nastalá zátěžová situace v podobě nuceného pobytu za zdmi věznice. Pro svoji práci jsem si z celé skupiny osob, které si ve věznicích odpykávají svůj trest vybral osoby závislé a mentálně retardované, jejichž problémy v tomto prostředí budu analyzovat. Abychom pochopili jak žijí vězni v našich poměrech, jakou má funkci výkon trestu odnětí svobody a zároveň jaká úskalí, seznámím Vás blíže s aktuální situací ve vězeňství. Jak jsem již předestlal pozornost bude věnována Věznici Vinařice v níž pracuji a v jejíž podmínkách provedu vlastní výzkum.

Hlavním cílem mého výzkumu je získat podrobný přehled poruch chování u vězňů ve Věznici Vinařice, a porovnat zda se u osob závislých a mentálně retardovaných projevuje větší procento poruch chování než-li u ostatních vězňů. Bude zkoumáno, zda-li se poruchy chování těchto vězňů projevují v množství spáchaných kázeňských přestupcích, přičemž poznatky mého výzkumu mohou vést k přehodnocení způsobu zacházení s těmito osobami.

1. Vězeňská služba České republiky

Hlavním smyslem veřejného sektoru je uspokojování potřeb občanů a institucí. Dle tohoto kritéria – kritéria potřeb, lze veřejný sektor rozdělit do několika segmentů. Vězeňství spadá do odvětví justice, která je součástí prvního bloku veřejného sektoru uspokojujícího společenské potřeby. Vězeňství uspokojuje potřebu občana dovolat se spravedlnosti a potřebu ochrany občana a jeho majetku, čímž se dostává do sféry justice a policie. Posláním vězeňské služby je izolace občanů, kteří se provinili proti přijatému řádu společnosti, a to za účelem ochrany ostatních občanů a možnosti koncentrovaného působení na kvalitu lidského potenciálu vězňů. Toto poslání naplňuje hlavní účel trestu odnětí svobody, kterým je společnost chráněna před pachateli trestných činů, dále znemožnění případné další trestné činnosti a výchovné působení nejen na samotného viníka, ale i na ostatní občany – varováním před spácháním trestného činu a vědomí, že případný přečin bude potrestán (1). Cíle trestu je pak snaha o nápravu, převýchovu a resocializaci pachatele v tom směru, aby v budoucnu respektoval zákony, nedopouštěl se jejich dalších porušování a mohl se opět snáze zapojit do civilního – běžného života (2).

Vězeňská služba České republiky byla zřízena zákonem České národní rady č. 555/1992 Sb., o Vězeňské a justiční stráž ČR s účinností od 1.1.1993 a nahradila tak dosavadní Sbor nápravné výchovy ČR. Vězeňská služba zajišťuje výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody, ochranu pořádku a bezpečnosti při výkonu soudnictví a správě soudů a při činnosti státních zastupitelství a Ministerstva spravedlnosti. Je organizační složkou státu podléhající právě tomuto ministerstvu, je financována prostřednictvím státního rozpočtu. Generální ředitelství Vězeňské služby, vazební věznice a věznice, pokud rozhodují ve správním řízení, mají postavení správních úřadů. Vězeňská služba hospodář s majetkem státu, který potřebuje k plnění svých úkolů a je účetní jednotkou.

Vězeňská a justiční stráž mají charakter ozbrojených složek.

1.1. Charakteristika současného vězeňství

V českém vězeňství byl 28 let od r. 1965 do r. 1993 využíván model výkonu trestu odnětí svobody ve třech nápravně výchovných skupinách. Tento systém byl s účinností od 1.1.1994 modifikován v tom smyslu, že byly zavedeny čtyři typy věznic s cílem lépe diferencovat pachatele trestných činů s využitím dynamického modelu klasifikace odsouzených a dosáhnout

vyššího efektu v koncepci i účinnosti programů zacházení. Progresivní model, ve kterém o přeřazení odsouzených do typu věznic rozhodovali ředitel věznic byl po 13 měsících, během

kterých se jednoznačně osvědčil, a ve kterých nastartoval fungování hodnotných specifických programů zacházení, zrušen Nálezem Ústavního soudu č. 8/1995 Sb. Od 5.2.1995 je využíván model čtyř typů věznic, který se vzhledem k tomu, jak soudci odsouzené do typů věznic zařazují a jak probíhá jejich přecházení mezi typy věznic neosvědčil. V této souvislosti je nutné se zmínit i o tom, že u pachatelů závažných trestných činů o zařazení do typu věznice v podstatě rozhodují soudní znalci z oboru psychiatrie nebo psychologie, kteří se vyjadřují ve svých znaleckých posudcích k možnosti nápravy pachatele trestního jednání, aniž by měli elementární znalosti o vězeňské problematice, a soudy jejich doporučení prakticky vždy akceptují.

Následky společenské stagnace v oblasti vězeňství jsou podstatně závažnější. Omezené ekonomické možnosti dosud neumožnily vypořádat se s dědictvím minulých desetiletí, kterými jsou zejména:

- přeplněné zastaralé věznice klasického typu (s hromadným ubytováním vězněných osob) s kapacitou až tisíc vězněných osob,
- nevyhovující a nedostatečné vybavení ubytovacích prostor (ložnic, cel),
- nedostatečné prostory pro realizaci programů zacházení včetně zaměstnávání,
- zastaralé stavebnětechnické zabezpečení věznic včetně signálně zabezpečovacích prostředků,
- aplikačně nedostatečně programově vybavený informační systém,
- nedostatečný počet personálu zajišťujícího zacházení s vězněnými osobami,
- nevyužívat tzv. dynamické bezpečnosti,
- absence systému postpenitenciární péče.

V dalším vývoji našeho vězeňství lze na základě vhodného využití zahraničních zkušeností výrazně zkrátit vývojové etapy. V posledních deseti letech se podařilo vytvořit základní personální podmínky pro fungující moderní systém. V následujících deseti letech je nezbytné transformovat model výkonu trestu odnětí svobody ve čtyřech typech věznic na jednodušší model dvou druhů vězeňských zařízení, který by Vězeňské službě vytvořil výrazně širší prostor pro diferenciaci prováděnou na základě objektivní charakteristiky osobnosti jednotlivých odsouzených, zajistit výkon vazby způsobem odpovídajícím standardu obvyklém v evropských demokratických státech, zejména zlepšit materiální podmínky, které umožní vytvořit hospodárný efektivní moderní vězeňský systém.

1.2. Principy vězeňství v České republice

Česká republika přistoupila po roce 1989 k zásadní revizi svého právního řádu, jednak proto, aby eliminovala rezidua totalitních právních institutů, jednak proto, aby pozitivní právo věrohodně odráželo změnu společenských vztahů a přiblížilo se ke standardům práva komunitárního. Tyto aktivity se pochopitelně nevyhnuly ani právu trestnímu a dalším, s tímto právem souvisejícím oborům.

Náš právní řád nezná pojem „penitenciární právo“, běžné užívaný například v Polsku. Nicméně existence zákona č. 59/1965 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů a vyhlášky MS č. 110/1991 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů, svědčí o tom, že spolu s příbuznými vědními disciplínami (penologie, kriminologie, forenzní psychiatrie a psychologie, sociologie, etopedie atd.) je tento vědní obor (i když v koutku) pěstován.

Vězeňství jako takové se opírá o trestní právo procesní a hmotné. Věznice – vazební i pro výkon trestu odnětí svobody – jsou zařízeními statní správy. Jejich správa i postavení osob obviněných a odsouzených je upravena předpisy spadajícími do oblasti správního práva, i když „právo vězeňské“ je hlavní součástí takzvaného trestního práva vykonávajícího (Novotný, 1997).

Vězeňství je tedy součástí státní moci, která prostřednictvím státní správy uspokojuje ty společenské potřeby, které nejsou nebo nemohou být postoupeny do sféry péče komunální či občanské. Jsou to potřeby především organizovaného uspořádání společnosti, ochrany občana (veřejnosti i vězňů), zajištění spravedlnosti. Speciální funkce vězeňství pak spočívá v dočasné izolaci pachatele za současného sociálně výchovného zacházení s cílem jeho společenské reintegrace.

Do české trestní politiky se začaly promítat instituty, které nahrazují v systému trestních sankcí trest odnětí svobody tresty alternativními a odklony v různých stádiích trestního řízení. Trest odnětí svobody ale stále zaujímá v systému trestních sankcí významné postavení. Proto také dále trvají teoretické diskuse o jeho oprávněnosti, efektivnosti a vhodnosti při prevenci kriminality.

Skepse vůči trestu odnětí svobody pramení nejen z teoretických poznatků o člověku, ale i z penitenciární praxe. Jedná se především o nežádoucí „prizonizační efekt“ – narušení běžných sociálních vazeb, ztráta postarat se sám o sebe a své blízké a získání nežádoucích návyků subkultury, které stěžují návrat do občanského života. Z těchto poznatků pak vyplývá první

výchozí princip, že totiž trest odnětí svobody je ultima ratio (krajní prostředek) státní reakce na závažnou trestnou činnost.

Vězni tvoří zvláštní společenství, které poznamenává nejen izolované, ale i izolují instituci jako takovou. Této situaci lze čelit deizolací – otevřením vězeňství a vězení (princip druhý) občanským a pastoračním iniciativám a minimalizací vnitřní izolace. Do věznic musí jednak proniknout jednotlivci a instituce nespojené existenčně s vězeňstvím, jednak musí být vězňům umožněn kontakt se životem za mřížemi. Dobrým řešením je působení – na vězeňském systému organizačně a funkčně nezávislých profesionálů – penologů, kriminologů, sociálních a probačních pracovníků.

Stále není dostatečně brán zřetel na skutečnost, že zbavením osobní svobody pachatele je postižena (nejen) jeho rodina, ale v širších souvislostech i celá společnost. V zájmu užšího i širšího sociálního okolí pachatele je nezbytné postulovat právo vězně na pomoc při reintegraci do občanského života (princip třetí). Tato pomoc začíná již na počátku uvěznění vypracováním individuálním programem zacházení. Uvězněnému musí být dána možnost udržet si nebo osvojit si společensky akceptovatelné chování za pomoci sebekontroly.

S modernizací vězeňského systému souvisí i diferenciací výkonu trestu odnětí svobody. Zde jde především o osobnost pachatele. Problematika diferenciací výkonu trestu odnětí svobody se tak přesunuje z roviny trestně právních ustanovení do roviny výkonu trestu (princip čtvrtý).

Zde pak není rozhodující typ spáchaného trestného činu, nýbrž rozhoduje rozlišování různých kategorií a typů pachatelů (prvotrestaní, recidivisté, mladiství, agresivní pachatelé, sexuální devianti, pachatelé závislí na drogách a psychicky alterovaní). Prosazuje se tedy seskupování vězňů ve výkonu trestu podle speciálního zacházení a předpokládané účinnosti (princip pátý).

Pojem zacházení s vězni zahrnuje širokou škálu aktivit různého druhu. Jsou to opatření k udržování a obnovování fyzického a duševního zdraví vězňů, aktivity sledující dosažení společenské adaptace a dávající vězni osvojit si schopnost vést společenský život a vystříhat se trestné činnosti. Účinnost zacházení závisí na ochotě odsouzeného spolupracovat. Pozitivní motivace odsouzených ke spolupráci tedy představuje (princip šestý).

Jelikož se naprostá většina vězňů vrátí jednou zpět do společnosti, měla by být společnost jejich návratem co nejméně ohrožena. Proto příprava na propuštění (princip sedmý) je nutná u všech kategorií a typů vězňů. Má s ní být počítáno ihned po přijetí vězně do výkonu trestu a musí být nedílnou součástí individuálních programů zacházení.

Příprava na propuštění není jen věcí vězeňského personálu, ale musí se na ní podílet další státní a nestátní instituce vně vězení (princip osmý).

Výkon trestu odnětí svobody by měl spočívat jen ve skutečně nutném zbavení svobody bez dalšího fyzického, psychického nebo sociálního strádání (princip devátý).

Vzhledem k tomu, že v současné civilizované společnosti je trest odnětí svobody realitou a vězeňství nezbytnou společenskou institucí, která byla vytvořena na ochranu občana, ale také na jeho náklady, měl by se každý soudný občan zajímat o dění, náklady a efektivnost této specifické sociální služby. Vězeňské záležitosti by měly být co nejvíce zproštěny utajování (princip desátý) (3).

1.3. Možné důsledky pobytu ve věznici

Výkon trestu odnětí svobody je pro většinu odsouzených velikou zátěží. Jiné pocity prožívá ten, který nastoupil do výkonu trestu z civilu tzv. „z volné nohy“ a jiné prožitek mají ti, kteří byli přeraženi přímo z výkonu vazby. U každého ze zmíněných jedinců záleží na jeho adaptačních schopnostech jak zvládne náročnou životní situaci v podobě pobytu ve věznici. Dochází u nich k poruchám představ, zvýšené fantazii, poruchám percepce, denní netrpělivosti, psychomotorickému neklidu, neurotickým stavům, konfliktům, stresu, poruchám myšlení, psychickým tenzím a dalším poruchám. Tyto psychické změny vedou zpravidla ke kriminálnímu chování ve věznicích, závislostem na drogách, neadekvátnímu řešení problémů (sebepoškozování), napadání ostatních jedinců.

Olejníček (1993) uvádí sociálně psychologické aspekty výkonu vazby a trestu spadající svou problematikou do vězeňské psychologie, která je součástí soudních disciplín.

Skupina agresí se projevuje jako autoagrese – od sebepoškozování až po pokus sebevraždy či heteroagrese proti jiným osobám, jiným vězňům, příslušníkům vězeňské služby. Skupiny jiných selhání se zpravidla projevuje neschopností (nezpůsobilostí) přizpůsobit se obvyklému režimu věznice. Řadíme sem odmítání plnění příkazů, odmítání stravy, nerespektování základních povinností, soustavné stěžování. apod.

Olejníček (1996) konstatuje chování vězně, které má znaky krizového, neadaptivního či abnormálního jednání a konání můžeme rozlišit do dvou základních skupin.

Příčiny obou skupin abnormálního chování vězně spočívají v jeho osobnosti. Delikvent není zpravidla schopen se sám vyrovnat z danou situací. Na podněty vězně jsou žádání psychologové. Psychologické intervence mají znaky podobné klinickým psychologickým

poradenstvím, psychoterapiím. Problematickou zátěžových situací ve výkonu trestu se zabýval Čepelák.

Vymezil 5 základních typů adaptace na výkon trestu odnětí svobody

1. Realistické přizpůsobení – týká se především odolných jedinců, kteří chtějí ve výkonu trestu dosáhnout reálné cíle. Jedinci jsou sociálně zralí a odolní vůči zátěži. Takový jedinec se orientuje na vyhlídku podmíněného propuštění.
2. Agresivní nepřátelské přizpůsobení – agresivní nepřátelství bývá namířeno proti spoluvězňům, personálu. Zaujímá celkový postoj “proti všem“, napadá druhé, zesměšňuje nebo zastrašuje své okolí.
3. Přizpůsobení se nepřiměřenou kompenzací – odsouzený se vychloubá dosavadní trestnou činností, i tím co spáchá až se dostane na svobodu. Jedinec, který se chvástá budoucími zločiny, není si ve skutečnosti jist sám sebou.
4. Přizpůsobení se nepřiměřenou projekcí – jedinec obviňuje někoho jiného z páchání své trestné činnosti. Nejlehčí způsob sebeobrany je vyhnutí se odpovědnosti tvrzením, že za čin může někdo jiný.
5. Přizpůsobení se únikem – člověk plánuje jak z reality unikne, uniká do denního snění. Únik bývá provázen drogou a může vyústit do vzniku drogové závislosti.

Pokud se s těmito typy odborně nepracuje, dochází ke zhoršení psychických stavů. Výsledky výzkumů zaměřených na osobnost odsouzeného ukazují nárůst negativních psychických změn v souvislosti s opakovaným a dlouhodobým pobytem ve VTOS.

Dílčí závěr

V první kapitole je v obecné rovině popsán současný systém vězeňství v České republice. Jsou zde uvedeny společenské funkce výkon trestu odnětí svobody, z nichž z nejdůležitější jsou

ochrana společnosti před pachateli trestné činnosti a jejich resocializace, která by prostřednictvím řízeného působení měla tyto jedince připravit na návrat do běžného života.

Důležitým aspektem je zmíněný proces přeměny vězeňství v souvislosti s transformací naší společnosti. Současný stav a principy, na kterých je trest odnětí svobody dnes postaven. Závěr kapitoly je věnován možným problémům, které pro jedince vyplývají z pobytu ve vězeňském zařízení.

2. Závislosti u osob ve výkonu trestu odnětí svobody

O závislostech se v minulosti hovořilo jen v souvislosti s alkoholem a drogami. Díky současnému fenoménu postmoderní doby je problém závislostí nesrovnatelně širší, a to u všech vrstev společnosti. Skutečnost, že problém širokého spektra závislostí pronikl i do našich věznic snad už dnes nikoho nepřekvapí.

Závislostní chování u osob vykonávajících trest odnětí svobody nabírá na intenzitě a nelze si nalhávat, že způsob života ve vězení toto chování omezuje. Mezi klasické druhy závislostí vyskytující se u osob ve výkonu trestu odnětí svobody patří drogová závislost, alkoholismus, tabakismus, gamling, závislost na kofeinu, sledování televize a další. Méně časté, ale z bezpečnostního hlediska poměrně rizikové jsou závislosti sexuálního charakteru, které velmi často končí fyzickým napadením mezi odsouzenými. Rizika spojená se závislostním chováním vězňů jsou neustále sledována a vyhodnocována. Na základě získaných informací pak Vězeňská služba přijímá opatření, která by měla vést k minimalizaci těchto rizik. S evidovanými závislými jedinci pracují ve věznicích lékaři a specialisté oddělení výkonu trestu, zejména pak psycholog, který s ohledem na osobnost závislého navrhuje možná řešení jeho problému.

V podmínkách výkonu trestu odnětí svobody je život se závislostí daleko složitější než v běžném životě. Již poměrně běžná závislost na cigaretách, nebo kávě se z důvodu nedostatku finančních prostředků stává závažným problémem. Někteří jedinci, kterým se nedostává, hledají zdroje prostředků na své potřeby páčáním trestné činnosti, jedná se o různé druhy krádeží, šikanu na slabších jedincích apod. Jistě si každý z nás dokáže představit, kam až je schopen zajít člověk závislý na tvrdých drogách, který nemá prostředky na jejich zaplacení.

Jako by se chtělo říci, že současné vězeňství vstoupilo do další dimenze, když personálu věznic nestačí brát zřetel jen na věžňovu spáchanou trestnou činnost, jeho osobnostní rysy a chování ve vězeňském prostředí. Díky závislostem tyto jedinci přestávají kontrolovat své chování, stávají se problémem pro své okolí a zvyšují bezpečnostní rizika ve věznicích.

2.1. Alkoholová a drogová scéna ve věznicích

Alkoholová a drogová scéna v našich věznicích je nedílnou součástí společenských patologických jevů, je obrazem společnosti ve které žijeme. Narůstající celospolečenský problém pití alkoholu a užívání drog, závislosti na těchto látkách se promítá i do prostředí věznic. Zatímco problém drog je v současné době poměrně sledovanou oblastí, problém závislosti na alkoholu a s ním spojená negativa je sledován jen okrajově. Jen pro upřesnění, od roku 1995 se v rámci statistik Vězeňské služby ČR vede přehled o počtech odsouzených za vybrané trestné činy v souvislosti s požíváním a distribucí návykových látek. V roce 1996 se poprvé začal vykazovat počet problematických uživatelů drog a drogově závislých, vedených v evidenci Zdravotnické služby VS ČR (4).

Ve věznicích je pravidelně zaznamenáván nárůst osob – problémových uživatelé drog, drogově závislých, ale též nárůst vězněných osob za tzv. drogové trestné činy. Nositeli drogové scény jsou pachatelé trestných činů dle §§ 187, 188a, 201, 202 trestního zákona a ti jedinci, kteří aktuálně pod vlivem drogy nebo v důsledku dlouhodobějšího užívání drogy spojeného s nežádoucími kvalitativními změnami psychiky, spáchali trestný čin. Do drogové scény ve věznicích náleží i ti věznění, kteří se dostávají do kontaktu s drogou náhodně, situačně až v prostředí věznic.

Počet odsouzených, kteří mají problémy s drogou je mnohem vyšší než se uvádí ve statistikách, neboť je vysoká latence. V podmínkách vězení je braní drog, jejich držení, příprava a distribuce posuzována dle zákona jako kázeňský přestupek. Věc je samozřejmě postupována policejním orgánům VS ČR a orgánům činným v trestním řízení, kteří v konkrétním případě rozhodují zda byl spáchán trestný čin či nikoliv.

Podobně jako u návykových látek platí u alkoholu, že situace v našich věznicích je odrazem situace ve společnosti. Spotřeba alkoholu v České republice je vysoká a bylo by nerealistické očekávat, že se vyhne vězeňskému prostředí. Ve vězeňské prostředí je poměrně velká koncentrace obtížněji přizpůsobivých osob. Z nich má velké procento problémy s alkoholem nebo s jinou drogou a problémy se v tomto prostředí snadno šíří. Prostor výkonu trestu nebo vazby s sebou nese pro většinu vězňů zvýšenou míru stresu. Tato životní situace může pochopitelně vyvolávat pocity nejistoty, obavy z budoucnosti a pocit životního neúspěchu. To vše může zvyšovat riziko problémů působených návykovými látkami.

Je zřejmé, že ovlivnění alkoholem se promítá na charakteru páchané trestné činnosti. Ku příkladu nejzávažnější trestné činy násilné povahy, jsou v mnoha případech páchany pod vlivem

alkoholu. V roce 1993 byla v České republice pod vlivem alkoholu spáchána téměř polovina vražd, zhruba třetina znásilnění a čtvrtina loupeží. K dalším trestným činům páchaných pod

vlivem alkoholu a jiných návykových látek patří – přepadení, výtržnictví, ublížení na zdraví atd. Dále jsou to dopravní nehody a nedbalostní trestné činy.

Alkohol a jiné drogy zhoršují sebekontrolu a schopnost předvídat následky svého jednání. Informace z okolí jsou často chápány vztahovačně a riziko agresivního chování roste zejména v situaci, kdy se intoxikovaná osoba cítí ohrožována nebo provokována. Návykové látky mají v organismu také poměrně často oběti různých trestných činů.

Nikoho asi nepřekvapí, že díky zvýšenému stresu, pocitu neustálého fyzického ohrožení, směnným provozem a někdy malým zadostiučiněním dochází k problémům s alkoholem i u pracovníků Vězeňské služby. V podstatě jde vždy jen o vysokou míru koncentrace rizikových faktorů, kterým je nucen jedinec odolávat.

2.2. Způsoby průniku drog do věznic

Přítomnost drog ve věznicích je obdobou výskytu těchto látek v běžném občanské životě, jejich výskyt bývá ve výkonu trestu odnětí svobody časově posunut v závislosti na „vypracování“ způsobu transferu do věznice, a to i s ohledem na veškerá opatření, která jsou přesně stanovená zákonem.

Nejčastějšími cestami drog do věznice jsou :

- Zákonem povolené balíčky s potravinami, které odsouzení dostávají z domova, od příbuzných a od známých.
- Drogy jsou ukryty v sypkých potravinách jako káva, čaj, přičemž se obal nejeví známky cizího narušení. Droga bývá zapečena v pečivu, nebo vpravena injekční stříkačkou do ovoce, sladkostí.
- Balíčky s osobním prádlem a hygienickými potřebami.
- Drogy jsou velmi důmyslně ukrývány v záševcích oděvů, jsou zapuštěny do oděvů, bot, do mýdla, šamponů, krémů.
- Balíčky s knihami, časopisy, dopisním papírem a psacími potřebami.
- Droga je ukryta v hřbetech knih, časopisů, pod poštovní známku nalepenou na dopisní obálce nebo pod vnitřní výztuží obálky, v propisovací tužce.
- Pracoviště mimo věznici, kde dochází k nedovoleným kontaktům s jinými osobami a k předávání drogy.
- Zneužití léků

Zvláště často se vyskytuje u určitých onemocnění neurovegetativních nebo u astmatiků, kdy pacient musí brát léky několikrát denně. V těchto případech je upraven kontrolovaný režim podávání léků pracovníky Vězeňské služby po jednotlivých dávkách. Nejsou povoleny balíčky s léky zasílané z domova. Pokud odsouzený potřebuje nebo požaduje speciální léky nebo vitamíny (nadstandardní), je možnost jejich objednání prostřednictvím lékařské služby v každé nemocnici. Podmínkou je samozřejmě finanční úhrada těchto léčiv, přičemž částku mohou poskytnout rodiče nebo přátelé mimo věznici. I v těchto případech však odsouzený dostává pouze jednotlivé dávky léků a nedostane celé balení.

Méně obvyklé cesty drog

- prostřednictvím zaměstnanců věznic, ale i zásobovačů, pracovníků soukromých firem apod.
- přenosem v tělních dutinách vězněného při návratu z přerušení trestu, nebo při návštěvě příbuzného
- při návštěvách
- při návštěvě advokáta
- prostřednictvím přehozeného míčku naplněného drogou přes zdi věznice do prostoru vycházkového dvora
- přenos drog pod náplastí, která imituje ošetření drobného zranění a lepí se na méně patrné místo na těle
- přenos drogy v účesu z dlouhých vlasů
- ve vatovém tamponu v uchu.
- ve špercích – náušnicích, přívěscích, prstenech, které mají objem, jenž je dutý.

Abúzus drogy ve vězeňských podmínkách má svá specifika a zvláštnosti. Droga je tam nejen prostředkem k překonání každodenních problémů, ale i univerzálním platidlem a v neposlední řadě i výrazem životního standardu a společenské prestiže odsouzeného. Je vyhledávaným artiklem černého trhu a dynamizuje tzv. druhý život odsouzených.

2.3. Gambling

Podobně jako se stalo patologické hráčství nebezpečným nešvarem v celé naší společnosti, proniklo i za zdi věznic. Podstatou gamblerství je hra – činnost pro zábavu a osvěžení. Jedná se o nejpřirozenější projev lidské činnosti. Tato aktivita jedince provází po celý život, rozvíjí jeho osobnost, slouží mu k vyplnění volného času a duševnímu odpočinku.

V momentě, kdy rozhodnutí o tom, zda a kdy se bude jedinec věnovat hře, není na svobodném rozhodnutí a stává se neovladatelným nutkáním, dochází ke vzniku závislosti na hře. Hra později ztrácí veškeré pozitivní atributy a funkce. Gambler díky své chorobné závislosti na hře, ztrácí schopnost sebekontroly a autokorelace. Tato závislost se ve svém vývoji velmi podobá drogové závislosti.

Tvrzení o podobnosti patologického hráčství s drogovou závislostí potvrzuje skutečnost, že naprosto shodně u obou skupin závislých jedinců dochází ke stavu, kdy nejsou schopni si legálně obstarat prostředky na financování své závislosti. Tudíž si je opatřují nelegálním způsobem, převážně další trestnou činností, která již pro odsouzeného jedince vytváří jakýsi začarovaný kruh, z kterého se jen velmi těžce může vymanit. Analogie s drogovou závislostí je i v dalších rovinách. Gambler, jež si uvědomuje negativa svého počínání, nachází řešení v alkoholu a drogách, což může vyvolat kombinaci závislostí. Toto vše má velmi neblahé následky na jedincovu psychiku, sociální kontakty a v neposlední radě na jeho zdraví. Vše umocňuje fakt, že takto narušený jedinec je ve vězeňském prostředí, tudíž je nejen velkou zátěží pro spolubydlící a zaměstnance věznice, ale je pro ně i poměrně značným bezpečnostním rizikem.

V prostředí vězeňských zařízení jsem osobně zaznamenal odsouzené, kteří byli převážně závislí na hře karet o peníze. Tito jedinci se dle písemných záznamů často stávali agresory vůči svému okolí či naopak terčem fyzických útoků. Z výsledků šetření opakovaně vyplynulo, že se díky své závislosti dostali do situace, kdy dlužili velké množství prostředků jiným odsouzeným, což mělo za následek agrese.

2.4. Prevence závislostí

Opravdu nelze jednoznačně říci, jaká prevence je dostatečně účinná pro závislosti vyskytující se mezi vězněnými osobami. Možná nejdůležitějším společným jmenovatelem pro

předcházení jakékoliv závislosti je zvládání stresu, který vyplývá již ze samotného pobytu ve věznici a spektra osob se kterými je jedinec nucen tento pobyt sdílet. U problému s návykovými

látkami, kdy lze často od závislých jedinců očekávat agresi je nezbytné, aby v zájmu všech zúčastněných byla dodržena následující pravidla (5) :

- Uvážlivé předepisování léku, které vyvolávají závislost.
- Zvýšit sankce za porušování předpisů zakazujících alkohol a drogy.
- Zvýšit kontrolu – toxikologické vyšetření moči, dechové zkoušky na alkohol atd.
- Školit a vychovávat personál Vězeňské služby v souvislosti s touto problematikou.

Abychom se nezaměřili jen na problémy vězněných osob, jsem nucen upozornit na skutečnost, že ve vězeňském prostředí nachází ještě personál, který je díky každodenním rizikům vystaven častým stresům. Ten může podobně jako u vězňů vyvolat problém se závislostí na alkoholu, nebo jiných látkách. Právem lze předpokládat, že práce zaměstnanců Vězeňské služby, ale i práce ve zdravotnictví a policie k rizikovým profesím patří. Pracovník, který chce toto riziko omezit na minimum, musí především zvládat stres.

Je vhodné vybrat si jeden z uvedených způsobů a postupně přidávat další :

- Vytvořit si dobré mezilidské vztahy.
 - Dobrá komunikace s kolegy téže profese.
 - Opatřit si potřebné informace a zvládnout nutné pracovní dovednosti.
 - Důležité je mít na sebe realistické nároky a dávat si dosažitelné cíle.
 - Prohloubit sebeuvědomění na tělesné i duševní úrovni.
 - Odolnost proti stresu zvyšují i zájmy a záliby nesouvisející se zaměstnáním a umožňující obnovu sil.
 - Vést hranici mezi zaměstnáním a soukromým životem.
 - Umět zvládat negativní emoce jako hněv, strach nebo úzkost. Osvědčuje se zde tělesné cvičení, relaxační techniky a psychoterapeutické postupy.
 - Nekouřit a nadměrně nepít alkoholické nápoje ani po pracovní době.
 - Bez lékařského doporučení nebrat, zejména ne dlouhodobě, léky ovlivňující psychiku.
 - Vhodná tělesná cvičení snižují úzkosti i deprese a mohou pomoci se přeladit.
-
- Včas vyhledat lékařskou nebo psychologickou pomoc (lékař, psycholog, manželská poradna apod.).
 - Vhodná výživa.

- Relaxační techniky, jóga.
- Schopnost projevit emoce a humor.
- Další individuální způsoby zvládání zátěže.

Dílčí závěr

S otevřením se světu, tedy i trhu došlo v naší zemi k radikálnímu nárůstu konzumace látek, které byly v minulosti známé spíše zprostředkovaně, a to zejména z médií. Období po roce 1990 až dosud, které je poznamenáno transformací celé společnosti, kde dochází k přeměně hodnot u většiny lidí, s sebou přináší nejen postupné zvyšování životní úrovně společnosti, ale zároveň i značné problémy se závislostmi na látkách a požitcích, které byly v naší zemi dlouhá léta tabu. V důsledku nového životního stylu některých skupin obyvatelstva a zvyšujícím se nárokům na každého jedince, došlo k nárůstu závislostí i na látkách, které lidé užívali již dříve. Předchozí kapitola popisuje problematiku závislostí ve věznicích, ve kterých tato oblast podléhá stejným trendům jako v běžném životě za zdmi těchto zařízení. Upozorňuje na nebezpečí, které s sebou závislost přináší. Pro laiky jsou jistě zajímavé cesty jakými se látky způsobující závislost do vězeňských zařízení dostávají. Nelze zde opomenout ani oblast prevence, jejíž funkce jsou v takto rizikovém prostředí velmi cenné.

3. Mentálně retardované osoby ve výkonu trestu odnětí svobody

Pojmem mentální retardace rozumíme vývojovou poruchu integrace psychických funkcí, která postihuje jedince ve všech složkách jeho osobnosti – duševní, tělesné, a sociální. Nejvýraznějším rysem je trvale porušená poznávací schopnost – různá míra snížení rozumových schopností, která se nejnapadněji projevuje v procesu učení. Možnost výchovy postiženého jedince a jeho vzdělávání je omezena v závislosti právě na stupni postižení.

Péče o mentálně retardované nebyla vždy na současné úrovni. Historie u takto

postižených jedinců byla v různých etapách společenského vývoje odvislá od politické, ekonomické a kulturní úrovně té doby. Zatímco v období prvních civilizací nebylo na abnormality nahlíženo jiným způsobem, ve starověku se vznikem třídní společnosti vzniká i jiný

pohled na postižené. V některých případech docházelo k vyobcování jedince, což vedlo k jeho jisté smrti. V období renesance a hlavně později v období osvícenství vznikají velké špitály, internační budovy, přesto se s mentálně retardovanými zacházelo jako s vězni. K humanizaci dochází až na počátku 19. století, vznikají specializovaná ústavní zařízení, profilované nemocnice, trestnice, polepšovny apod. V každém případě lze říci, že současná úroveň péče o mentálně retardované je na nepoměrně lepší úrovni než tomu bylo v minulosti, i když k dokonalosti má také poměrně daleko.

Jedinci, kteří mají snížený intelekt a spáchají trestný čin vždy nekončí ve vězení. Do výkonu trestu odnětí svobody se dostávají jen jedinci za své chování plně zodpovědní, což znamená, že jsou schopni rozumově posoudit správnost či nesprávnost svého jednání. Přesněji lze říci, že se ve vězeňských zařízeních ocitají ti, jejichž intelekt se pohybuje v pásmu lehké mentální retardace, není to však vždy pravidlem. Jedinci částečně nebo úplně zbaveni svéprávnosti, nebo ti, kteří nedokáží posoudit dosah svého jednání do věznic nepatří.

U jedinců, kteří jsou postiženi mentální retardací se podobně jako u osob závislých objevují abnormality v chování, jejíž příčinou mohou být ve vězeňském prostředí různé faktory. Tyto poruchy chování jsou z velké části eliminovány specializovanými pracovníky Vězeňské služby ČR jako jsou vychovatelé, pedagogové, psychologové, sociální pracovníci, ale i lékaři a terapeuti. V rámci prevence přijímá Vězeňská služba různá systémová opatření, která směřují k minimalizaci rizik jak pro postiženého, tak personál věznic. Často se přes veškerá možná opatření vězni s poruchami chování dopouští kázeňských přestupků a trestných činů, které mají rozličný charakter a závažnost. Jedná zejména o držení hladovky, různé druhy sebepoškození, sebevraždy, šikany, sexuální útoky, agrese proti okolí, nepokoje, ničení věcí, fyzická a verbální agrese proti personálu, vydírání, podněcování k nepokojům, pokusy a dokonané útoky ze střeženého objektu, výroba nedovolených předmětů a látek apod. Je zřejmé, že se podobných a jiných deliktů dopouští i ostatní vězni, kteří netrpí závislostí ani mentálním postižením. Mnohdy však u těchto jedinců nedochází k poruchám chování, jedná se u nich pouze o záměrné a účelové jednání, které by v rámci kázeňských opatření mělo být řešeno diferencovaně od postižených či nemocných jedinců.

3.1. Vymezení stupně postižení

U mentální retardace určujeme hloubku postižení pomocí inteligenčního kvocientu, který vyjadřuje úroveň rozumových schopností.

Podle stupně postižení ji dělíme na:

- lehká mentální retardace	IQ 50 – 69
- středně těžká mentální retardace	IQ 49 – 35
- těžká mentální retardace	IQ 34 – 20
- hluboká mentální retardace	IQ 20 a níže
- jiná mentální retardace	- stanovení stupně MR je nemožné pro přidružené postižení (senzorické, somatické, těžké poruchy chování, autismus apod.)
- nespecifikovaná mentální retardace	- mentální retardace je prokázána, není však dostatek informací pro zařazení osoby do některých z uvedených stupňů MR (6).

Mentální retardaci můžeme dělit také podle duhu chování:

- eretický (nepokojný, dráždivý, instabilní)
- typ torpidní (apatický, netečný, strnulý)
- typ nevyhraněný, procesy vzruchu a útlumu jsou relativně v rovnováze, popřípadě jeden z nich mírně převládá

Jak jsem již uvedl, do vězeňských zařízení se dostávají zpravidla jedinci, kteří jsou postiženi lehkou mentální retardací, tedy v pásmu někde mezi IQ 50-69. Tito jedinci nejsou zbaveni svéprávnosti, a to ani částečně, což je při rozhodování soudu o případném umístění do výkonu trestu odnětí svobody směrodatné.

Z celkového počtu mentálně retardovaných jedinců je 80% z nich postiženo lehkou mentální retardací. U těchto postižených lze už ve věku do 3 let pozorovat lehké opoždění nebo zpomalení psychomotorického vývoje, přičemž charakterističtější problémy se dostávají mezi třetím a šestým rokem - malá slovní zásoba, opožděný vývoj řeči, různé vady řeči, obsahová chudost, nedostatečná zvědavost a vynalézavost, stereotyp ve hře. Závažnější problémy se projevují v období školní docházky, kdy těmto jedincům chybí konkrétní mechanické myšlení, mají slabší paměť, vážne u nich analýza a syntéza. Lehce je opožděná jemná i hrubá motorika, projevují se poruchy pohybové koordinace, která se v dospělosti může vyrovnat normě. V tomto pásmu mentální retardace je zpomalen i rozvoj sociálních dovedností, což se neprojevuje

v sociálně nenáročném prostředí, ale právě tam, kde je kladen důraz na vysoký stupeň sociokulturních vztahů. Oblast emocionální a volní se projevuje afektivní labilitou, impulzivností, úzkostností a zvýšenou sugestibilitou. Takto postižení se vzdělávají ve

speciálních školách. Někteří z nich jsou schopni zvládnout jednoduché učební obory nebo zaškolení na jednoduché manuální práce. Velmi důležitým faktorem, který může výrazně ovlivnit vývoj takto postižených jedinců je působení rodinného prostředí a výchovy. V procesu socializace dosahují lehce mentálně postižení zpravidla úroveň adaptace.

3.2. Příčiny mentální retardace

O příčinách mentální retardace lze říci, že se většinou jedná o souhrn příčin, tedy o kombinaci rozličných škodlivých účinků různého stupně. Tyto obvykle zasahují do celkového vývoje somatického (tělesného) i psychického (duševního) a celkový výsledek mentálního postižení je pak výsledkem těchto změn (7).

Ve vyspělých zemích, kde je fungující zdravotnictví se stalo samozřejmostí pečovat o matku a dítě tak, aby se zabránilo poškození dítěte. Tato péče je rozpracovaná již do období před narozením dítěte (tzv. období prenatální), ba dokonce ještě dříve. Například v různých poradnách, které se snaží udržet soulad v partnerském vztahu v kterém je předpoklad narození zdravých potomků.

Budoucí rodiče by měli být seznámeni s problematikou příčin vzniku mentálně postižených dětí, aniž by u nich vznikl strach, že se právě jim narodí postižené dítě. Znalost základních skutečností by měla vést k aktivnímu a odpovědnému přístupu partnerů v otázce rodičovství.

Celý vývoj dítěte (od oplození, jeho vývoj a vyzrávání až do porodu, pak vývoj a péče po narození) můžeme rozdělit na tři období:

- 1) období před narozením (prenatální)
- 2) období těsně před, při a po porodu (perinatální)
- 3) období s odstupem od narození (postnatální)

V prenatálním období, tedy od okamžiku početí až do období těsně před porodem může dojít k mnoha negativním vlivům, které mohou mít za následek defekt dítěte. Pohlavní buňky

v sobě nesou celou řadu dědičných vlivů, které určují výstavbu celého organismu. Další oblastí jsou vady vrozené – látkové, které pokud nejsou včas odhaleny, vedou postupně k degradaci intelektu až popřípadě do nejhlubšího pásma slabomyslnosti. Setkáváme se také s mentálním postižením, u kterého není přesně příčina vzniku známa, i když se předpokládají dědičné faktory.

Objevují se také defekty v oblasti žláz s vnitřní sekrecí (endokrinní). Nejčastěji jde o vrozenou sníženou činnost nebo o úplnou nečinnost štítné žlázy s následným negativním dopadem na růst a duševní vývoj dítěte.

Jako další příčiny, které mohou být rovněž škodlivé, jsou :

a) vlivy fyzikální

jedná se například o ozáření raně těhotné ženy X paprsky nebo radiem jako vyšetřovací či léčebné opatření

b) vlivy chemické

otrava CO, olovem, tukovými rozpouštědly jako je aceton, toluén, benzol, dlouhodobé užívání některých medikamentů, zejména analgetik, nadměrná konzumace alkoholu, zejména ve více generacích po sobě, nikotinismus a další

c) vlivy infekční

to znamená působení některých přenosných chorob virových (zarděnky, cytomegalie), bacilárních (lues) i parazitárních (toxoplazmóza)

d) vlivy mechanické

Maximální účinek škodlivin se projevuje v prvních měsících těhotenství. Později je již plod odolnější a hrubší zásahy do jeho stavby nebývají už tak časté. V období před narozením se mohou vyskytnout různé nepravidelnosti a onemocnění (záněty různých orgánů matky, virová onemocnění, různé odchylky v poloze plodu).

V období perinatálním (těsně před, při a po porodu) je věnována matce i dítěti co největší péče, protože mohou vzniknout určité nepravidelnosti (změna polohy plodu, poruchy pánve, onemocnění matky, porucha v zásobení plodu kyslíkem atd.), které v malém procentu končí císařským řezem, kleštěmi apod. Avšak i tyto operativní porody jsou dnes vedeny na vysoké

odborné úrovni, neboť u nás je věnována za porodu rodičce vysoce kvalifikovaná porodnická péče, aby bylo porozeno zdravé dítě a nebylo poškozeno ani dítě ani matka.

Nejvíce pozornosti se dnes věnuje rizikovým těhotenstvím a jejím následkům, tj. předčasným porodům. A to zejména proto, že tyto nezralé děti, často s nedostatečnou porodní váhou, jsou nejvíce náchylné k poškození a také ovlivňují kvalitu populace (8).

3.3. Trestná činnost mentálně retardovaných

Osoby mentálně retardované jsou nejen častými pachateli trestných činů, ale i jejich oběťmi. Z důvodu jejich snadné ovlivnitelnosti, toho že nepřemýšlí o své budoucnosti, žijí přítomností a dávají přednost konzumnímu způsobu života, jsou v tomto ohledu velmi rizikovou skupinou.

Přestože jsou ve výkonu trestu odnětí svobody tyto jedinci převážně umístováni do specializovaných oddělení, kde ne ně dohlíží a pracuje s nimi vyškolený personál, není ani zde ničím neobvyklým že jsou častými objekty páchaní kázeňských přestupků popřípadě trestných činů.

Pravděpodobně není cílem této práce vypsát výčet páchané trestné činnosti mentálně retardovaných. To vzhledem k její rozmanitosti není ani dost možné. Jako daleko vhodnější způsob se mi jeví popsat zde konkrétní příklad mentálně postiženého jedince, který nastoupil výkon trestu odnětí svobody. Následující anamnéza odsouzeného byla psychologem vypracována na jedince, který je v současné době umístěn ve věznici Vinařice. Z jistě pochopitelných důvodů zde nebudu uvádět jméno odsouzeného.

Anamnéza sdělená odsouzeným:

Rodiče se rozvedli v jeho osmi letech, má o pět let starší sestru. Děti vychovávala matka, kontakt s otcem byl řídký. Mezi rodiči docházelo ke sporům, ale k dětem se chovali pěkně. V rodině se nevyskytovala psychiatrická zátěž, nikdo nebyl ve VTOS.

Na ZŠ se učil na trojky /občas čtyřka/, s chováním neměl problémy. Osmou třídu přeskočil do deváté kvůli věku./ ?/, na dotaz, jak je to možné odpověděl, že obě třídy jsou stejné. Vyučil se na SOU v oboru stavební zámečník, pokračoval i v nadstavbovém studiu, ale po roce toho nechal, protože „nestíhal“ učivo.

Vykonal jeden rok ZVS - 1x nedovolené opuštění posádky, nasluhoval dva týdny.

Zaměstnání - ochrana osob a majetku /doprovázel osoby na problémová místa, při převozu peněz apod./.

Je svobodný, bezdětný, měl přítelkyni, ale vztah ještě na vazbě ukončil.

Abúzus - nekuřák, alkohol velmi sporadicky /vínem/, údajně je po něm agresivní. Drogy nikdy nebral. Tetován na levé paži.

Zájmy - závodně provozoval box, thajský box. V thajském boxu vyhrál mistrovství juniorů.

Sebehodnocení - „jsem klidná povaha, když jsem nervózní, umím se zklidnit. Nesmím si moc připouštět lidi k tělu.“ Zápornou vlastnost neuvádí žádnou.

Krimi - prvovězněný /výstup 7/2010/, loupežné přepadení - 2r., ozbrojená loupež - 5 let, proměněná podmínka za těžké ublížení na zdraví - 2r. Se skupinou dalších osob přepadli benzínku, ostatní komplicové jsou na svobodě. Ještě předtím zmlátil dva lidi baseballovou pálkou, požadoval vrátit po nich peníze své přítelkyni. Vše měl naplánováno, věděl, jaké to bude mít následky. S trestem smířen, jen doufal, že dostane méně.

Z psychologického vyšetření:

Ods. somaticky urostlé, robustní postavy, nápadným znakem jsou odstáté uši. V sociálním kontaktu kooperativní, submisivních projevů, tichý. Během vyšetření mírná neurotická tenze /červenání, třes/, zpomalená psychomotorika, orientace a chápavost v úkolových situacích. V komunikaci dominuje poslušnost až servilnost, přemíra ochoty, snaha zavděčit se, dobře se prezentovat.

Aktuální intelektová výkonnost se pohybuje na rozhraní pásma slaboduchosti a mentální retardace.

Susp. organicita, myšlenková rigidita s výrazně omezenou schopností logického usuzování. Těžko chápe, občas se vyskytují nepřiléhavé odpovědi, nerozumí některým pojmům, nutno vysvětlovat. Pracovní tempo velmi pomalé, schopnost koncentrace kolísavá, krátkodobějšího charakteru. Úroveň výkonové motivace v normě.

Osobnostně inklinující k introvertnímu ladění a zdrženlivosti v navazování vztahů. Ve skupině poddajný, ovlivnitelný ostatními. V osobnostním profilu dominuje snaha vyniknout, upozornit na sebe. Sebehodnocení neadekvátně zvýšeno, patrna je absence sebekritiky. Nedokáže správně vyhodnotit následky neadekvátního jednání i v důsledku snížené inteligence. Primárně agresivní typ, v chování převládá primitivismus, pudovost. Citově chudý až oploštělý.

Resocializace vzhledem k charakteru TČ bude problematická.

Doporučení k programu zacházení a event. potřebě speciálního zacházení (zařazení do speciálně výchovných aktivit či specializovaného oddělení) :

Doporučení pro zařazení mezi prvovězněné. Zapojení do zájmových aktivit a brigádnické činnosti, nezařazovat na nestřežená pracoviště. Podporovat v pokračování kontaktů s matkou a sestrou. Vhodným přístupem motivovat k odpovědnosti za svoje chování, sebekritickému

hodnocení. Ods. poučen o možnosti kontaktovat psychologa v případě výskytu psychických obtíží (9).

Dílčí závěr

Je zřejmé, že jak historie, ale i současnost nebyly k duševně nemocným lidem nijak příznivé. Na jejich odlišné chování od obvyklých společenských norem a mnohdy i odlišný vzhled reaguje většina neodborné veřejnosti přinejmenším tak, že předstírá jejich nepřítomnost. V horším případě jsou tyto lidé vystavováni posměškům a urážkám, což je často patrné již u dětské populace, která toto chování získala z největší pravděpodobnosti od svých rodičů. Pro mnohé je jen těžko pochopitelný fakt, že se duševně nemocní mohou pohybovat mezi námi. Diví se, jak je možné že nejsou uzavřeni v ústavech.

Chceme-li se nazývat moderní společností, musíme si především uvědomit, že i odlišní lidé mají svou hrdost a bylo by pošetilé je řadit jinam než na úroveň lidského druhu.

Víme, že podle stupně postižení jsou u těchto lidí zřejmá určitá specifika, jež se projevují v hloubce společenské nepřizpůsobivosti. Jinými slovy se nich projevují poruchy chování, kterými se mimo jiné bude tato práce dále zabývat.

4. Věznice Vinařice

Původně tato věznice sloužila v letech 1945 - 47 jako tábor válečných zajatců a retribučních vězňů. K jeho zrušení však došlo v roce 1949 a v témž roce zde byl postaven tzv. tábor nucených prací, který sloužil jako pobočka krajské věznice v Praze. Zřizovatelem věznic bylo Ministerstvo spravedlnosti a pro uplatňování pravomocí z pozice státní moci vznikl Sbor nápravné výchovy.

Jako samostatné vězeňské zařízení fungují Vinařice od 1.1. 1955. V této době byl vydán

Vězeňský řád a vězeňství přešlo do kompetence Ministerstva národní bezpečnosti. Do Vinařic byli umisťováni vězni, kteří na základě soudního rozhodnutí byli zařazeni do II. nápravně výchovné skupiny. K zaměstnávání odsouzených sloužily především přilehlé uhelné doly a práce v těžkém průmyslu.

V 70. letech došlo ve věznici k rekonstrukci ubytovacích prostor pro odsouzené. Byly vybudovány i nové objekty pro vězeňský personál. V tehdejší nápravně výchovném ústavu bývalo do roku 1990 umístěno až 2000 vězňů.

Po roce 1990 prošla věznice celou řadou architektonických i profilačních změn. Došlo k rozšíření kapacity věznice asi o 400 míst a dokončením nového objektu v roce 1994 se rozšířily i možnosti pro výchovnou a zájmovou činnost. Postupně jsou rekonstruovány, dnes již zastaralé, ubytovny odsouzených, tak aby bylo docíleno snížení počtu odsouzených v ubytovacích prostorech, zvyšována úroveň sociálních podmínek života odsouzených ve výkonu trestu. V tomto období došlo ve věznici také k rozdělení ubytovacích kapacit pro výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody ve II. nápravně výchovné skupině. A ani toto řešení zcela nevyhovělo moderním trendům vězeňství. Oddělení pro výkon vazby zakrátko zaniklo, aby se pro příští desetiletí mohla věznice profilovat pouze jako zařízení pro výkon trestu odnětí svobody, respektive jako věznice s ostrahou („C“) pro dospělé muže. V současné době je věznice obsazena přibližně 1000 odsouzenými.

Jelikož o současných trendech vězeňství bylo již hovořeno, stojí ještě za to zmínit aktuální změnu. Touto změnou je přechod dozorčí služby dnem 1.10.2004 z oddělení vězeňské a justiční stráže na oddělení výkonu vazby a trestu. V souvislosti s tímto přechodem zaznívalo a zaznívá mnoho debat, zda-li to činnosti na věznicích zefektivní či naopak. Popravdě za svou osobu nejsem přílišným optimistou, neboť v době celé škály bezpečnostních rizik mě nemůže uspokojit vysvětlení, že před rokem 1995 byla dozorčí služba taktéž součástí oddělení výkonu vazby a trestu a fungovalo to. Domnívám se, že bychom se měli dívat především do předu a že srovnávání současného vězeňství s obdobím před rokem 1995 je zcestné.

4.1. Poruchy chování vězněných osob

Jelikož péče o jedince s poruchami chování patří mimo jiné i do resortu ministerstva spravedlnosti, nebude asi pro nikoho překvapením, že se v prostředí věznic nacházejí jedinci s celou řadou poruch chování. Jednou ze sledovaných skupin osob s poruchami chování jsou mentálně retardovaní. Již samotné postižení staví tyto jedince do zcela odlišné situace nežli

ostatní vězně. Zpravidla je na ně pohlíženo jako na méněcenné a zcela nesamostatné osoby, jejichž osud je plně v rukou „normálních“ jedinců. Nejen proto jsou mentálně postižení často zneužíváni dalšími vězni k různým úsluhám, které jsou v prostředí výkonu trestu odnětí svobody spatřovány jako kázeňské přestupky. V podstatě záleží jen na kvalitě personálu věznic jak dokáže posoudit jednotlivé případy porušení stanovených norem ve výkonu trestu odnětí svobody.

Hovořím-li o poruchách chování u osob zavřených ve vězení, nesmím opomenout skutečnost, že právě poruchy chování jsou častými příčinami vzniku mimořádných událostí.

Mezi dosud známé poruchy chování ve vězeňských zařízeních řadíme individuální hladovku, sebevražedné pokusy, sebepoškozování, šikana, sexuální nátlak, fyzická agrese, jiné poškozování spoluvězňů, krádeže a ničení věcí, verbální agrese vůči personálu, fyzická agrese proti personálu, vydírání, zastrašování, nedovolené kontakty s personálem, ničení majetku, pokusy o útěk, výroba nedovolených látek apod. (10). Mezi ty nejzávažnější z celé škály patří hromadné nepokoje vězňů, se kterými se právě Věznice Vinařice v posledních letech několikrát potýkala, a mohu potvrdit, že díky zkušenostem místního personálu bez závažnějších následků.

Pro ilustraci se v následujících řádcích pokusím stručně popsat mimořádnou událost z poloviny července roku 2004, která je učebnicovým příkladem toho, jak několik dominantních osob ve výkonu trestu odnětí svobody dokáže rozpoutat nepokoje ve věznici.

Dne 14.7.2004 došlo ve Věznici Vinařice k hromadnému vystoupení odsouzených (11,12). Zde umístění odsouzení postupně po výdeji večere dne 13.7.2004, dále pak i přes den 14.7.2004 vyhlášovali „hladovku“. Jako důvod tohoto jednání uváděli, že tak protestují proti znění novely zákona č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, zejména proti novele § 25 odst. 4. Dále, že nejsou spokojeni se zrušením nákupů u řádných návštěv, s počtem balíčků za rok, nedostatkem hygieny (hygienických balíčků) a s nedostatkem práce. Dnem 14.7. 2004 započalo činnost pracoviště krizového řízení, za účelem vyhodnocení nastalé mimořádné situace. Z jednání krizového řízení byl stanoven úkol zajistit v průběhu dne setkání s odsouzenými za přítomnosti funkcionářů věznice. Cílem jednání mělo být vysvětlení odsouzeným, že jimi požadované změny není možné ze strany věznice uskutečnit a že je lze provést pouze legislativní cestou. Odsouzení toto vysvětlení považovali ze nedostatečné a odmítali je vzít na vědomí. Svou nevoli začali vyjadřovat hlasitým pokřikováním z oken a boucháním různými předměty o mříže v oknech. Pro podporu svých požadavků vyvěsili do oken transparency na kterých byla napsána hesla: „Okradači rodin, Dejte nám práci, Chceme balíky, Chceme nákupy“.

Následně byla na pokyn pracoviště krizového řízení přijata rozsáhlá bezpečnostní opatření.

Ve 14:00 hodin svolal 1.ZŘV další setkání funkcionářů věznice se zástupci jednotlivých oddílů odsouzených, na kterém byli odsouzení opětovně vyzváni, aby zanechali svého nedovoleného/nezákonného/ jednání, jinak bude ze strany Vězeňské služby použito všech zákonných prostředků k obnovení pořádku a kázně ve věznici. Při následném prověření celé situace na místě bylo zjištěno, že oběd již neodebralo 729 odsouzených z celkového stavu 1031 a odsouzení

V rámci přijatých bezpečnostních opatření se v 18,00 hodin dostavila do věznice jednotka zasahující pod jednotným velením o síle 79 příslušníků. Následně bylo rozhodnuto o provedení zákroku pod jednotným velením, přičemž první fáze činnosti byla zaměřena na vizuální demonstraci síly jednotky a druhou fází bylo zajištění a provedení generální prohlídky věznice. Ihned po první fázi činnosti, vizuální demonstraci síly jednotky pod jednotným velením, došlo ve věznici ke zklidnění situace, odsouzení okamžitě zanechali svého nedovoleného/nezákonného/jednání a ve věznici byl obnoven pořádek a kázeň. To vytvořilo příznivé prostředí pro provedení generální prohlídky věznice, po jejímž skončení byli vytipovaní odsouzení odvedeni z jednotlivých oddílů a přemístěni k dalšímu výkonu trestu do jiných věznic (13).

Při generální prohlídce věznice nebyly nalezeny žádné drogy, mobilní telefony a nebezpečné předměty.

Dle dosavadních informací je zřejmé, že mimořádná událost byla vyvolána několika iniciátory, kteří skrze své dominantní postavení mezi dalšími vězni chtěli narušovat řád a pořádek ve věznici, a tím si vynutit změnu novely zákona o výkonu trestu odnětí svobody. Po ukončení všech opatření si většina odsouzených konečně uvědomila jakým způsobem se ve výkonu trestu odnětí svobody mají řešit případné problémy a že jakékoliv překročení zákona z jejich strany bude Vězeňskou službou ČR řešeno všemi dostupnými prostředky.

4.2. Vliv závislosti a mentální retardace na páchání kázeňských přestupků

Z předešlých informací je zřejmé, že právě osoby závislé a mentálně retardované jsou skupinou odsouzených jež se díky anomaliě popřípadě abnormalitě chování odděluje od ostatních vězňů. Tento fakt jim život za zdmi vězení nijak neulehčuje, ba právě naopak.

Zatímco anomálie je odchylka od normy chování, která se projevuje především v poruchách emotivity, dále ve snížené volní složce, kdy se jedinec velmi těžce rozhoduje a jeho

osobnost je charakteristická bezbranností, slabostí a váhavostí. A její projevy ve věznicích spatřujeme ve formách individuální hladovky, sebepoškozování, šikany, agrese a například anomálního uspokojování sexuálních potřeb. Tak abnormalita je ve vězeňském prostředí považována za chování, jehož podstatou je duševní porucha nebo přímo duševní onemocnění. Nezařazujeme sem všechny typy sebevražd a ani sebepoškození (14).

Pravidla nuceného pobytu ve výkonu trestu odnětí svobody jsou striktně daná právními normami. Každé zjištěné porušení norem je pro vězněnou osobu kázeňským přestupkem. Proto není těžké pochopit, proč právě osoby závislé a mentálně retardované spadají do skupiny odsouzených, kteří se mnohem častěji dopouští kázeňských přestupků. Jak již předešlých

informací vyplývá, je to u nich dáno především odchylkami od běžného chování, které z tohoto důvodu nazýváme poruchami chování. A nutno dodat, že vězeňské prostředí je pro aktivaci těchto poruch přímo stvořené.

K tomuto nezbyvá než citovat PhDr. Olejníčka, který velmi výstižně uvedl:

Poté, co se uzavře „vězeňská branka“ a člověk vnímá povely, pokyny v omezeném prostoru, které zní stereotypně – syndrom „mříží a klíčů“, pozvolna se začne projevovat i zátěž, kupí se myšlenky, co doma, co ve firmě, narůstají obavy, strach, bezvýchodné situace, pocity viny, které se nesmí dát najevo. Všechny uvedené a další vlivy vytváří napětí, změny představ, nastává zvýšená a nereálná fantazie s denním sněním, poruchy myšlení, vězeňské únikové mechanismy a modely, paranoidní, kompulsivní i obsedantní tendence, zvýšená podrážděnost, netrpělivost, psychomotorický neklid, snížená frustrace, neurotické či neurastenické projevy, včetně psychosomatických potíží (15).

4.3. Specializovaná oddělení výkonu trestu

Systémová odborná činnost v oblasti penitenciární a postpenitenciární péče si vyžaduje zřízení některých záměrných projektů zacházení s odsouzenými, a to ať už jsou jimi jedinci, kteří spadají do mnou popisované kategorie osob či nikoliv. K tomu účelu bylo ve Věznici Vinařice zřízeno výstupní oddělení, oddělení bezdrogové zóny a krizové oddělení. Jedná se o samostatné ubytovací celky, které svým vybavením a úměrnou ubytovací kapacitou odsouzených předurčují úspěšnost projektu. Ve stádiu příprav je taktéž vybudování specializovaného oddělení pro mentálně retardované vězně, což v podmínkách Věznice Vinařice bude přesně naplňovat obsah mé práce.

Výstupní oddělení

Cílem výstupního oddělení je zabezpečit podmínky pro plynulý přechod odsouzených do občanského života, jimž je třeba pomáhat při vytváření příznivých podmínek pro samostatný způsob života a poskytnout jim potřebnou sociální pomoc.

Do oddělení jsou umisťováni odsouzení přiměřenou dobu před očekávaným koncem výkonu trestu, kterým byl uložen trest na dobu delší než 3 roky.

Vedle pomoci v prohlubování vztahu k rodině, sociálního poradenství spočívajícího v metodické a odborné pomoci řešit sociální problémy, seznamování se s aktuálními společenskými změnami, se odsouzení v rámci samoobslužných činností mají možnost sami se

starat o své prádlo, provádět si drobné opravy ošacení, prát, žehlit a vařit. Oddělení je vybaveno standardními domácími spotřebiči a domácím nábytkem. Denní režim je volněji ponechán na práci vychovatele. Smysl volnějších denního režimu se opírá o vytváření či znovu osvojení si návyků všedního života, jako je vstávání do práce podle budíku, schopnost hlídání času během dne (oběd, večere, schůzka s vychovatelem, sociálním pracovníkem) a podobně (16).

Bezdrogová zóna

Cílem oddělení bezdrogové zóny je vypracovat takové prostředí, ve kterém konzumace drog není tolerována ani vězni, ani personálem. Oddělení, které napomáhá motivovat odsouzené k aktivní abstinenci drog, vytvoření pocitu odpovědnosti k sobě samému, své další životní dráze a perspektivám.

Do oddělení bezdrogové zóny jsou umísťováni odsouzení u nichž byla na základě předešlých vyšetření zjištěna drogová závislost, kteří přišli do styku s drogami v rizikovém prostředí nebo skupině, a to i bez získání vlastní závislosti. Odsouzení jsou přijímáni na oddělení na základě vlastní žádosti a doporučení příslušných specialistů věznice.

Pod vedením pracovníků oddělení jsou realizovány programy jako např. ranní komunita, pracovní terapie, fyzický zátěžový program, skupinová práce, relaxace aj. (17)

Krizové oddělení

Cílem krizového oddělení je pomoc odsouzeným k adekvátní adaptaci na výkon trestu odnětí svobody a při hledání vhodných forem řešení jejich problémů, které nedokáží řešit sami.

Krizové oddělení je zřízeno pro dočasný pobyt odsouzených, pro něž je umístění ve větším kolektivu z objektivních i subjektivních důvodů ohrožující nebo zdrojem psychického strádání, nebo vyžaduje dočasnou intenzivní psychologickou, psychiatrickou a speciálně pedagogickou péči, dále pro odsouzené v aktuální sociální krizi nebo kteří se pro své osobnostní rysy a povahové vlastnosti stali terčem šikanování, homosexuálních útoků a podobně (18).

4.4. Opatření prováděná Vězeňskou službou ČR

Problémy, jimiž je pobyt osob závislých a mentálně retardovaných ve vězení ve většině případech protkáno musí Vězeňská služba ČR řešit. Do systému opatření, která mají za úkol nejlépe předcházet popřípadě minimalizovat již vzniklé problémy u těchto vězněných osob patří

mimo jiné intervence specialistů Vězeňské služby ČR. Mezi ně patří vychovatelé, pedagogové, psychologové, sociální pracovníci, dále lékaři a terapeuti. Jejich vzdělání a zkušenosti je předurčují k tomu, aby pomáhali řešit problémy jedinců, kteří to ve vězení nejvíce potřebují. Společným a komplexním úsilím by měli označit konkrétní problém u sledovaného jedince a vyhledat zdroj jeho problému. Následně navrhnou způsoby řešení, nebo je přímo řeší.

Z uvedené škály specialistu Vězeňské služby ČR bych se chtěl pozastavit u práce vězeňského psychologa, jehož výsledky práce jsem měl možnost několikrát sledovat.

Ve věznici Vinařice pracuje ve funkci psychologa tým pěti mladých lidí, z nichž čtyři jsou ženy. Vzhledem k jejich věku a zkušenostem, které s ohledem na fakt, že se jedná o jejich první působiště po ukončení vysoké školy nemohou být velké, musím s potěšením konstatovat, že odvádí kvalitní práci. Nejen, že jsou schopni pomoci odsouzeným v tíživých situacích, ale velkou měrou pomáhají ostatním zaměstnancům, když jim radí jak přistupovat k některým problémovým jedincům. Z vlastní zkušenosti vím, že jejich rada mnohdy předešla mimořádné události.

V kostce zde uvádím některé z celé škály znalostí a dovedností, které vězeňský psycholog krom své odborné kvalifikace musí zvládat. Není to jen o znalosti prožívání a chování jedinců ve výkonu trestu odnětí svobody. Je nucen disponovat vědomostmi typu:

- znalost vězeňského systému
 - orientace v právnických otázkách
 - ovládat základy kriminologie
 - pravidla bezpečnosti ve věznici
-
- služební normy
 - metodické pokyny
 - řešení psychologicko – společenských problémů při zbavení svobody

Právě vězeňský psycholog je jedním z lidí, který mnou sledovaným osobám, tedy osobám závislým a mentálně retardovaným pomáhá v řešení jejich problémů nejvíce. Je to právě on, který by měl u těchto osob rozpoznat a popsat:

- poruchy chování a mechanismy, které tyto poruchy vytvářejí
- psychické poruchy a jejich diagnostikování

- optimální výchovnou skupinu mezi ostatními, kdy bere na vědomí jeho aktuální psychický stav a potřeby

Dále by měl být schopen:

- korigovat psychický stav vězně do doby jeho stabilního zlepšení
- řešit osobní otázky kladené vězni – rodina, život na svobodě, plánování volného času apod.
- vcítit se do prožitků druhého (empatie)
- lehce navazovat kontakty s lidmi
- vždy projevovat připravenost pomoci
- profesně se zdokonalovat
- zvládat stres
- jednat asertivně
- umět být objektivní, bez ohledu na druh spáchané trestné činnosti vězně
- mít na paměti konkrétní problémy každého svěřeného vězně

Je zřejmé, že psychologická činnost ve věznicích musí být na vysoce profesionální a odborné úrovni, protože nejen vězni, ale i zaměstnanci očekávají od těchto lidí rady a důležité informace. Necht' všude mají takové štěstí jako právě ve Věznici Vinařice, kde se podařilo utvořit tým psychologů se všemi výše uvedenými předpoklady.

Kázeňská praxe

Jedním z dalších systémových opatření je kázeňská praxe, která by měla v podmínkách výkonu trestu odnětí svobody sloužit jako motivační činitel. Jedná se o škálu zákonných odměn a trestů, jejíž aplikace je svěřena přesně vyjmenovaným osobám. Ty na základě znalosti vězně a jeho aktuálního chování rozhodují o udělení či uložení konkrétní odměny, nebo trestu.

Jestliže odsouzený svým chováním a jednáním nebo příkladným činem projevuje odpovědný přístup k plnění stanovených povinností a spolupracuje při naplňování účelu výkonu trestu, lze mu udělit odměnu: pochvala; mimořádné zvýšení doby návštěv během jednoho kalendářního měsíce až na 5 hodin; zvýšení kapesného nejvýše o jednu třetinu až na dobu 3 kalendářních měsíců; věcná nebo peněžitá odměna až do výše 1 000,- Kč; rozšíření osobního

volna na sportovní, kulturní nebo jiné zájmové aktivity až na dobu 1 měsíce; povolení opustit věznici až na 24 hodin v souvislosti s návštěvou nebo s programem zacházení, přerušení výkonu trestu (19).

Naopak kázeňským přestupkem je zaviněné porušení zákonem stanovené nebo na jeho základě uložené povinnosti, pořádku nebo kázně během výkonu trestu, a lze za něj uložit kázeňský trest: důtka; snížení kapesného nejvýše o jednu třetinu až na dobu 3 kalendářních měsíců; zákaz přijetí jednoho balíčku v kalendářním roce; pokuta až do výše 1 000,- Kč; propadnutí věci; umístění do uzavřeného oddělení až na 28 dnů, s výjimkou doby stanovené k plnění určených úkolů programu zacházení; celodenní umístění do uzavřeného oddělení až na 20 dnů; umístění do samovazby až na 20 dnů; odnětí výhod vyplývajících z předchozí kázeňské odměny (20).

Dílčí závěr

Závěrečná kapitola pomohla ukázat, jakým způsobem funguje jedna z největších věznic v naší zemi, kterou věznice Vinařice bezesporu je. Také že její zaměstnanci dokáží i přes velký počet odsouzených řešit individuální problémy vězňů, mezi kterými jsou právě i osoby závislé a mentálně retardované. Vývoj v této věznici ukazuje, že zejména mentálně retardovaným vězňům zde bude věnována daleko větší pozornost. Díky tomu zde vzniká specializované oddělení pro mentálně retardované.

Myslím že zcela názorným způsobem byla popsána jedna z mimořádných událostí v této věznici, kdy poruchy chování u některých vězňů měly za následek hromadné nezákonné

vystoupení, které bylo ukončeno až rozsáhlými bezpečnostními opatřeními. V návaznosti na poruchy chování byla dle mého názoru potvrzena ta skutečnost, že se právě díky specifickým poruchám chování dopouští osoby závislé a mentálně retardované více kázeňských přestupků, než-li ostatní vězni.

Ne náhodou byl proveden stručný průřez funkcí specializovaných oddělení ve věznici Vinařice, kde má své zastoupení i sledovaná skupina osob.

Pro zdárné a efektivní zacházení s vězněnými osobami jsou v poslední kapitole uvedena opatření, která ve vztahu k odsouzeným Vězeňská služba ČR uplatňuje.

Závěr

V mé práci jsem provedl jakousi sondu do života odsouzených v naší zemi, přičemž hlavní pozornost byla věnována jedincům, kteří patří do skupiny osob závislých a mentálně retardovaných. Mnozí laici si jen stěží dokáží představit jaká úskalí musí tito jedinci překonávat v normálním životě na svobodě. O to složitější je pro ně představa, že jsou se svým postižením zavřeni za zdmi věznice. Vymažeme-li ze své hlavy předsudek typu „No a co, vždyť jsou tam za trest“, musíme si ihned uvědomit jaké problémy jsou na ně v těchto specifických podmínkách připraveny.

Nechci zde hodnotit závažnost trestné činnosti závislých a mentálně retardovaných osob za kterou jim soud uložil trest odnětí svobody, protože to by vydalo na další práci. Chtěl bych jen v závěru své práce upozornit na fakt, že dle výsledků mé práce vynakládá Vězeňská služba ČR nemalé úsilí k zajišťování specifických potřeb této skupiny odsouzených a nejen to, tito odsouzení jsou díky své odlišnosti vzhledu i chování častým terčem útoků ostatních, popřípadě se z různých důvodů na agresi přímo podílí. To vše výrazně ovlivňuje pořádek a bezpečnost v ústavech pro výkon trestu odnětí svobody a může mít v konečném důsledku například za následek vznik mimořádných událostí, což se minimálně negativně odrazí v očích veřejnosti. Již jen proto se jedná o celospolečenský problém.

V práci byl popsán přehled poruch chování osob postižených závislostí nebo mentální retardací. Již z tohoto přehledu je patrné, že jejich postižení má nezanedbatelný vliv na četnost uvedených poruch chování. Z tohoto důvodu si dovoluji potvrdit hypotézu, která měla za úkol porovnat zda se u osob závislých a mentálně retardovaných projevuje větší procento poruch chování než-li u ostatních vězňů.

Dále podrobně popsaný charakter poruch chování mi umožnil určit, zda-li poruchy chování těchto vězňů ovlivňují množství spáchaných kázeňských přestupcích. Díky zákony a resortními předpisy jasně vymezenému způsobu chování osob ve výkonu trestu odnětí svobody není žádným převratným objevem skutečnost, že každé vybočení z normy je v tomto prostředí klasifikováno jako kázeňský přestupek, závažnější protiprávní delikty pak trestným činem. Jednoduše zde platí pravidlo, čím se u jedince projeví více poruch chování, tím více se dopouští kázeňských přestupků, což potvrzuje mou další hypotézu.

Rozhodně si nemyslím, že vše prováděné ve vztahu k těmto osobám ve výkonu trestu odnětí svobody je špatné. Osobně znám odborníky zaměstnané Vězeňskou službou, kteří s těmito lidmi pracují a jejich kvalifikace je na velmi vysoké úrovni. I výsledky práce s takto postiženými jedinci svědčí o jejich profesionalitě, avšak systém ve kterém se vše odvíjí rozhodně nenahrává rozsáhlejšímu uspokojení. A tak jak je tomu dnes v mnoha oblastech života opět narážíme na finanční prostředky. Protože ke změně systému jsou právě ony prostředky zapotřebí. To mi

ostatně potvrdili právě ti zaměstnanci věznic, kteří s lidmi o kterých tady mluvím bezprostředně pracují. Jednoduše bude třeba vybudovat nové ústavy a vyškolit odborný personál pro takto odlišné jedince, kteří v současném vězeňství mnohdy selhávají na zcela triviálních problémech, které jsou pro nás ostatní nepatrnou překážkou. Specifický a individuální způsob zacházení k těmto lidem, přijatelné prostředí přinese více do života jim samotným a nám jako společnosti zcela jistě méně kritiky k fungování vězeňství.

Resumé

Tato bakalářská práce pojednává o osobách závislých a mentálně retardovaných, kteří díky odsouzení k trestu odnětí svobody musí prožívat své problémy za zdmi věznic.

Pro představu jakým způsobem dnešní vězeňství vůbec funguje je úvod práce věnován jeho charakteristice. Procesu transformace, která byla po roce 1989 spuštěna, a která stejně jako na celou společnost měla značný vliv i na proměnu českého vězeňství. Soudobé trendy ve vězeňství nejsou ničím jiným než směsí převzatých fungujících systémů ze zahraničí, tedy zejména ze zemí západní Evropy s níž se díky členství v EU musíme srovnávat. Jednotlivé principy vyplývají z humanizace vězeňství, která co by zdoluhavý proces započala svou etapu důležitou změnou, zrušením trestu smrti. To že tato probíhající přeměna nepřináší jen klady je nasnadě. Přehlnutost věznic, drogy věznicích, cizojazyčné mafie, závažná trestná činnost ve

výkonu trestu odnětí svobody a neposlední řadě nepokoje ve věznicích jen dokladují závažnost problémů, s kterými se Vězeňská služba ČR musí dnes vypořádat.

Pobyt lidí ve výkonu trestu odnětí svobody je ať chceme nebo nechceme problémem celé společnosti, minimálně problémem ekonomickým. Pro konkrétní pachatele trestné činnosti však pobyt ve věznici přináší celou řadu problémů, v konečném důsledku si někteří vězni následky z výkonu trestu odnětí svobody odnáší i na svobodu a jen stěží je překonávají. Zde mám na mysli především jedince, kteří do výkonu trestu nepřišli jako recidivisté, ale jako prvotrestaní, popřípadě jedinci z velkou šancí na „převýchovu“ a úspěšného začlenění do společnosti.

Ačkoliv je v současné době známo nespočet závislostí, kapitulu o závislostech u osob ve výkonu trestu odnětí svobody jsem věnoval závislosti na alkoholu, drogách a patologickému hráčství, které jsou z prostředí věznic dle mého názoru nejznámější a zároveň z bezpečnostního hlediska nejrizikovější. Jelikož je držení alkoholu a drog ve věznicích ze zákona zakázáno, jakožto i hraní hazardních her, jsou často někteří jedinci při uspokojování svých potřeb přistiženi jak páchají kázeňský přestupek v horším případě trestný čin. I zde je patrný rozdíl mezi

závislími na svobodě a závislími ve věznicích, kteří se spolu se svou závislostí dostali do „začarovaného kruhu“. Neméně zajímavější jsou způsoby průniku drog do přísně střežených věznic. Když pochopíme jaká rizika ne sebe berou jedinci, kteří drogy různými cestami do věznic dostávají uvědomíme si, že droga již není zdaleka jen prostředek k překonání každodenních problémů, ale stala se zde dominantním univerzálním platidlem.

Prevence prováděná v rámci závislostí je velice důležitá nejen pro osoby ve výkonu trestu odnětí svobody. Realitou je, že i zaměstnanci pracující v prostředí věznic a v jiných podobných stresujících podmínkách jsou rizikem závislostí značně ohroženi. V tomto ohledu je povinností všech kompetentních vedoucích pracovníků především zredukovat situace, které by vedly ke vzniku závislostí. Tedy snažit se uplatňovat primární prevenci.

Další skupinou jedinců, která je obsažena v této práci jsou mentálně retardovaní vězni. Již samotná skutečnost, že takto postižení jedinci jsou jen velmi těžce vychovatelní vypovídá o značných problémech, které je musí provázet ve výkonu trestu odnětí svobody. Jistě nikoho nepřekvapí, že ještě v poměrně nedávné minulosti byli tito lidé pro svou odlišnost považováni za posedlé ďáblem a jejich život neměl téměř žádnou hodnotu.

Hovoříme-li o mentálně retardovaných věznicích je nutné si nejdříve ujasnit, kteří takto postižení jedinci vůbec ve věznicích končí. Obecně podle zákona platí, že do výkonu trestu odnětí svobody se dostávají jen jedinci za své chování plně zodpovědní, což znamená, že jsou

schopni rozumově posoudit správnost či nesprávnost svého jednání. V praxi to znamená, že zde končí ti, jejichž intelekt se pohybuje v pásmu lehké mentální retardace, není to však vždy pravidlem. Stupeň postižení se určuje pomocí inteligenčního kvocientu, který vyjadřuje úroveň rozumových schopností.

Kapitola, která se zabývá příčinami mentální retardace popisuje souhrn aspektů, tedy škodlivých účinků, které mohou zapříčinit vznik tohoto postižení. Jedná se zpravidla o souhrn příčin. Tyto obvykle zasahují do celkového vývoje somatického (tělesného) i psychického (duševního) a celkový výsledek mentálního postižení je pak výsledkem těchto změn. V krátkosti je zde nastíněna problematika mentální retardace s ohledem na předpoklad udržení zdravé populace tak, jak je řešena v jiných vyspělých zemích.

Osoby mentálně retardované jsou nejen častými pachateli trestných činů, ale i jejich oběťmi. Z důvodu jejich snadné ovlivnitelnosti, toho že nepřemýšlí o své budoucnosti, žijí přítomností a dávají přednost konzumnímu způsobu života, jsou v tomto ohledu velmi rizikovou skupinou. Není tomu jinak ani v prostředí věznic. Přestože jsou ve výkonu trestu odnětí svobody tyto jedinci převážně umísťováni do specializovaných oddělení, kde ne ně dohlíží a pracuje

s nimi vyškolený personál, není ani zde ničím neobvyklým že jsou častými objekty páchání kázeňských přestupků popřípadě trestných činů.

Pro lepší pochopení problémů osob závislých a mentálně retardovaných ve vězeňských zařízeních slouží kapitola popisující Věznici Vinařice, která svou profilací a strukturou vytváří optimální předpoklad pro tyto účely. Důležitým aspektem je znalost prostředí věznice, proto právě Věznice Vinařice, neboť v této věznici sloužím a mohu mnoho užitečného o sledované skupině osob zjistit.

Lze se zde dozvědět mnoho o historii této věznice, kdy vznikla, k jakým účelům byla v kontextu dějin využívána a její proměnu po roce 1989.

Hlavním zdrojem problémů, které osoby závislé a mentálně retardované mají v prostředí věznic jsou poruchy chování. Hovoříme-li o poruchách chování u osob zavřených ve vězení, nesmíme opomenout skutečnost, že právě poruchy chování jsou častými příčinami vzniku mimořádných událostí. Mezi poměrně známé poruchy chování ve vězeňských zařízeních řadíme individuální hladovku, sebevražedné pokusy, sebepoškozování, šikana, sexuální nátlak, fyzická agrese, jiné poškozování spoluvězňů, krádeže a ničení věcí, verbální agrese vůči personálu, fyzická agrese proti personálu, vydírání, zastrašování, nedovolené kontakty s personálem, ničení majetku, pokusy o útěk, výroba nedovolených látek apod. Mezi ty nejzávažnější z celé škály patří hromadné nepokoje vězňů, se kterými se právě Věznice Vinařice v posledních letech

několikrát potýkala, a mohu potvrdit, že díky zkušenostem místního personálu bez závažnějších následků.

Právě odlišnost sledované skupiny osob ve vězeňských zařízeních, ve kterých jsou stanovená striktní pravidla vede k tomu, že se tito lidé dopouští v daleko větší míře kázeňských přestupků a trestných činů. Vliv jejich postižení je evidentně silnější, než motivace k dodržování vězeňských předpisů.

Vězeňská služba je v rámci zákona povinna pro tyto osoby vytvářet vhodné podmínky, zejména v situacích, kdy nejsou díky svému postižení schopny sdílet pobyt ve vězení s ostatními vězni. Proto vytvořila systém specializovaných oddělení, kde jim v jejich životní situaci pomáhá odborný personál. Rovněž je vytvořen systém opatření, která minimalizují riziko vzniku mimořádných událostí.

Anotace

Tato bakalářská práce popisuje specifické problémy osob závislých a mentálně retardovaných ve výkonu trestu odnětí svobody. Popisuje stav současného vězeňství v České republice, zejména jeho přeměnu po roce 1989.

Ústředním tématem práce je Věznice Vinařice, kde bylo možné v konkrétních podmínkách porovnat, zda se u osob závislých a mentálně retardovaných projevují ve větší míře poruchy chování, které ve svém důsledku vedou k páchání kázeňských přestupků. Práce naznačuje možné způsoby jak řešit dílčí problémy těchto osob.

Summary

The thesis describes particular of dependent and disturbed persons in case of the sentence of imprisonment. It describes contemporary situation in prisons in Czech Republic, especially the changes after 1989. Main issue of the thesis is the prison in Vinařice. It was possible to compare in particular conditions, if the behavioural disorders display by the dependent and disturbed persons to a greater extent, which eventuate in disciplinary offences. The thesis signifies possible ways how to solve the partial problems of these persons.

Klíčová slova

věznice

trest

vězeň

vězeňský život

programy zacházení

profesionalita

Keywords

prison

punishment

prisoner

prison life

rehabilitation programs

profesionalita

Literatura a prameny (informační zdroje)

Prameny:

- 1) Ústavní zákon č. 1/1993 Sb. Ústava ČR.
- 2) Zákon č. 140/1961 Sb. trestní zákon. Ve znění změn a doplňků.
- 3) Zákon č. 141/1961 Sb. trestní řád. Ve znění změn a doplňků.
- 4) Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. Ve znění změn a doplňků.
- 5) Zákon č. 555/1992 Sb. o Vězeňské a justiční strážce České republiky. Ve znění změn a doplňků.

- 6) Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb. kterou se vydává řád výkonu trestu.
- 7) Vnitřní řád Věznice Vinařice. Vinařice: č.j.: 130/2004 – 05/30.
- 8) Nařízení ředitele Věznice Vinařice č. 13/ 2001, o zřízení a činnosti poradny drogové prevence. Vinařice: č.j. : 52/13/2001 – V/01.
- 9) Nařízení ředitele Věznice Vinařice č. 23/ 2004, o vnitřní bezpečnosti a ostraze v objektu Věznice Vinařice. Vinařice: č.j. : 52/9/2003 – V/01.

Použitá literatura:

- 10) Heller, J., Pecinovská, O. Závislost známá neznámá. Praha: Grada Publishing, 1996.
- 11) Janoušek, J. a kol. Sociální psychologie. 1 svazek. Praha: Státní nakladatelství, 1994, s.108.
- 12) Komorous, J., Bersig, G. Česká republika a drogy v roce 1996 z pohledu NPDC. Praha: NPDC, 1997, Bulletin, č.1, s.4.
- 13) Nešpor, K., Csémy, L. Návykové látky. Praha: 1996.
- 14) Olejníček, A. Sociálně psychologické aspekty výkonu vazby a výkonu trestu odnětí svobody. Brno: 1993.
- 15) Olejníček, A. Kapitoly z interakční vězeňské psychologie. Kroměříž: IVVS, 1996.

Jiné informační zdroje:

- 16) Kolektiv autorů. Koncepce rozvoje vězeňství v ČR.1991. vyd. Praha - Pankrác: Zveřejněno v časopise České vězeňství č.1/1998.

17) Kolektiv autorů. Drogová scéna v českých věznicích. vyd. Praha - Pankrác: Zveřejněno v časopise České vězeňství č.3- 4/1998.

18) Kolektiv autorů. Návykové látky a vězeňství. vyd. Praha - Pankrác: Zveřejněno v časopise České vězeňství č.3 - 4/1998.

19) Kolektiv autorů. Základní principy vězeňství v České republice. vyd. Praha - Pankrác: Zveřejněno v časopise České vězeňství č.1/1999.

20) Libor Nedorost. Vězeňství a správa vězeňství v ČR. 1.vydání - Brno: Masarykova univerzita, 1995, ISBN 80-210-1114-9.

21) Růžena Vacková. Vězeňské přednášky. 1.vydání - Praha : Univerzita Karlova, 1999, ISBN 80-238-4327-3.

Odkazový a poznámkový aparát

(1) § 23, odst.1. Zákon č. 140/1961 Sb. trestní zákon.. Ve znění změn a doplňků.

(2) § 2, odst. 2. Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. Ve znění změn a doplňků.

(3) Jiřina Voňková. Základní principy vězeňství v České republice. Praha - Pankrác: Zveřejněno v časopise České vězeňství č.1/1999, s. 4-5.

(4) Vratislav Černíková. Drogová scéna v českých věznicích. Praha - Pankrác: Zveřejněno v časopise České vězeňství č.3- 4/1998, s. 49-50.

(5) Jiří Drtil. Zkušenosti z 35 let zacházení s toxikomany v českých věznicích. Praha Pankrác: Zveřejněno v časopise České vězeňství č.3- 4/1998, s. 57-60.

(6) Kolektiv autorů. Základy speciální pedagogiky. IMS Brno, 2003, s. 85.

- (7) Kolektiv autorů. Základy speciální pedagogiky. IMS Brno, 2003, s. 83.
- (8) František Košťál. Příčiny mentálního postižení. Brno, 1979, s.10.
- (9) Miroslava Klabanová. Odborné psychologické vyšetření. Vinařice, 2001.
- (10) Antonín Olejníček, Miloslav Jůzl. Penologie a penitenciární pedagogika. IMS Brno, 2004, s. 103.
- (11) Mimořádná událost ze dne 14.7.2004. Hlásná služba 15.7.2004. Vinařice.
- (12) Mimořádná událost ze dne 14.7.2004. Viz. foto v příloze č.1-2.
- (13) Mimořádná událost ze dne 14.7.2004, předměty nalezené při Generální prohlídce. Viz. foto v příloze č.3-4.
- (14) Antonín Olejníček, Miloslav Jůzl. Penologie a penitenciární pedagogika. IMS Brno, 2004, s. 102.
- (15) Antonín Olejníček, Miloslav Jůzl. Penologie a penitenciární pedagogika. IMS Brno, 2004, s. 97.
- (16) Kolektiv autorů. Vnitřní řád Věznice Vinařice. Vinařice 2004, k č.j. : 130/2004-05/30, př. 4.
- (17) Kolektiv autorů. Vnitřní řád Věznice Vinařice. Vinařice 2004, k č.j. : 130/2004-05/30, př. 6.
- (18) Kolektiv autorů. Vnitřní řád Věznice Vinařice. Vinařice 2004, k č.j. : 130/2004-05/30, př. 5.
- (19) § 45, odst. 2. Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. Ve znění změn a doplňků.
- (20) § 46, odst. 3. Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. Ve znění změn a doplňků.

Přílohy

Obrázky č.1 - 8 k mimořádné události ze dne 14.7.2004

1. Věznice Vinařice – vzpoura vězňů.
2. Věznice Vinařice – vzpoura vězňů.
3. Věznice Vina

ERROR: undefined
OFFENDING COMMAND: PS-Adobe-3.0

STACK:

556076406
3349